

УДК 339.9+330.341.1+330.341.42+338.001.36

J E L : F63, O11, O33, O57

Сіденко В.Р., д-р екон. наук,
науковий консультант Українського центру економічних і політичних
досліджень імені Олександра Разумкова,
член-кореспондент НАН України
<https://orcid.org/0000-0002-4195-5351>

ГЛОБАЛЬНІ СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ТРЕНДИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ¹

Частина 1. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні

У статті, що складається з двох частин, розглядаються питання довгострокових структурних зрушень в економіці України на тлі структурних трансформацій світової економіки за останню чверть століття. Виявляються основні структурні диспропорції, викривлення та їхні причини, які пов'язані не лише з інституційними недосконаlostями, а й браком стратегічних підходів до економічного розвитку та інноваційною пасивністю. В узагальненій формі представлені основні виклики, що з'являються для національної економіки у контексті четвертої промислової революції, яка розгортається у світі. У цьому контексті виявлені серйозні перекося в політиці розвитку науки, освіти та інновацій в Україні. Сформульовані головні принципи, на яких має будуватись стратегія розвитку країни в умовах кардинальних глобальних економічних і технологічних трансформацій.

Здійснений порівняльний аналіз структурних змін в економіці України, світовій економіці в цілому та в окремих групах країн світу доводить, що Україна вступає в нинішню епоху кардинальних глобальних трансформацій з істотно деформованою структурою економіки, яка зазнала за період державної незалежності очевидного структурного спрощення та наблизилась до структурних характеристик менш розвинених країн світу.

---

¹ Ця публікація підготовлена за результатами дослідницького проекту Центру Разумкова «Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України», який виконувався в 2017 р. за фінансового сприяння Представництва Фонду Фрідріха Науманна за Свободу в Україні.

Країна включена у процеси міжнародного виробництва та обміну на основі асиметричної моделі, яка зумовлює периферійний статус національної економіки. Істотна деформація структури економіки значною мірою зумовлена викривленнями базових структурних макроекономічних пропорцій в економіці – існуванням завищеної частки приватного (головним чином елітарного) споживання і критично низькими рівнями інвестицій в основний капітал. Вони істотно стримують її модернізацію та технологічний розвиток, визначають консервацію економічної відсталості та низький рівень міжнародної конкурентоспроможності.

К л ю ч о в і с л о в а : структура економіки, структурні зміни, структурні трансформації, світова економіка, стратегія розвитку, технологічний розвиток, інновації, четверта промислова революція.

У процесі переходу до ринкової економіки політика України важливість інституційного аспекту перетворень, його домінуюча роль серед усього комплексу проблематики економічних реформ породили певне ототожнення самих термінів «структурні реформи» та «інституційні перетворення» – і це є принциповою помилкою.

Однак сучасні кардинальні технологічні зміни породжують настільки серйозні структурні зрушення в усіх аспектах соціально-економічної діяльності, що самі по собі заходи із впровадження ринкових інститутів недостатні. Ринкове саморегулювання тут не працює через недостатність визначеності у дії ринкових параметрів у періоди кардинальної структурної ломки.

Наївними виглядають уявлення, що масові агенти вільного ринку здатні правильно ідентифікувати та інтерпретувати новітні процеси, які виникають унаслідок поширення принципово нових технологій у той час, коли навіть фахівці не можуть давати однозначні відповіді на питання про можливі наслідки поширення тих чи інших технологічних інновацій. І тому слід відмовитись від постулату прив'язки самих понять «структурні зміни» та «структурні реформи» виключно до параметрів інституційного середовища чи класичної макроекономічної політики. Держава має активно впливати на інноваційні процеси, на прискорення опанування новітніх технологій, які забезпечуватимуть глобальні та регіональні конкурентні переваги у сфері

високих технологій. І саме таких властивостей бракує державній економічній політиці України впродовж усього періоду з початку 1990-х років до сьогодні.

Розгортання у світі процесів кардинальних технологічних змін, які дедалі більше висувуються на авансцену глобальних економічних дискусій, у т.ч. на провідних глобальних економічних форумах – Всесвітньому економічному форумі, різних дискусійних платформах «Групи 20», Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)², не просто надзвичайно загострює питання про структурну неадекватність економіки України. Воно, по суті, *робить це питання екзистенційним: бути чи не бути.*

В умовах, коли принципово нові технології виробництва і бізнесу упродовж найближчих двох-трьох десятиліть кардинально змінюватимуть економічний ландшафт світу, фактор часу починає відігравати критичну роль. Пасивна роль держави і національної бізнес-еліти за таких умов може призвести до фатальних наслідків, коли до України втратять інтерес провідні актори світового ринку і коли продукти праці її жителів представлятимуть дедалі менший інтерес для новітніх глобальних ринків.

Українські бізнесмени постають (навіть якщо вони цього ще не бачать) перед реальною загрозою знецінення свого капіталу внаслідок технологічної та організаційної архаїки, структурної застарілості, які є прямими наслідками тривалого періоду пригнічення та навіть певної деградації культури інновацій.

Тому Україні сьогодні вкрай потрібний справді *переворот у ставленні до питання економічного розвитку*, переворот у ментальності державних службовців, дотичних до питань регулювання економічної діяльності, для яких головним критерієм в оцінці економічної політики мають стати реальні

---

² Достатньо популярне і різнобічне викладення змісту цього процесу див. у відомій книзі президента Всесвітнього економічного форуму – Клауса Шваба [1]. Ця книга стала основою відповідних дискусій у рамках Давоського форуму ВЕФ у лютому 2016 р. Основні проблеми, що виникають у цьому зв'язку, відображаються у регулярних доповідях ОЕСР («OECD Science, Technology and Innovation Outlook», «Digital Economy Outlook»). Вони також акцентовано розглядалися під час останніх самітів G20 у Шанхаї, Китай (2016) та Гамбурзі, Німеччина (2017) та відповідних підготовчих форумів до них, зокрема Think20 в Берліні (травень 2017), у якій брав безпосередню участь автор цієї публікації.

структурні зрушення у напрямі пріоритетного розвитку сучасних технологій і видів діяльності, що є їх носіями.

Україна за останні чверть століття повністю вписалася у глобальний тренд *постіндустріалізації* – випереджаючий розвиток т.зв. третинного сектора – сектора послуг. За період 1990–2016 рр. частка послуг у ВВП країни практично подвоїлась – з 30 до 59,2%. За нинішнім рівнем цього показника Україна однозначно асоціюється з групою країн, що розвиваються, хоча й не найбільш динамічних з них (динамічні країни Східної Азії вже практично наблизилися до межі 70%, а середній загальносвітовий індикатор становить 69%)³. Водночас Україна продемонструвала вражаючий за масштабом процес відносного стиснення сектора промисловості. Адже увійшовши в період державної незалежності та ринкового переходу із гіпертрофовано великим промисловим сектором – на рівні майже 45% ВВП (у 1992 р. цей показник досягав 50%, тоді як у ЄС перебував на рівні 30–31%), країна пережила стрімкий процес скорочення ролі промисловості в економіці. Її частка в 2015 р. опустилася до 25,6% (фактично середньосвітового рівня), а частка обробної промисловості – до 14% (нижче середньосвітового рівня). Значною мірою *процес постіндустріалізації в Україні став наслідком не стільки випереджаючого розвитку сектора послуг* (хоча успіхи України в розвитку мереж торгівлі, мобільного зв'язку, комп'ютерних послуг і мережі Інтернет безсумнівні), *скільки швидкої деіндустріалізації* під впливом втрати конкурентоспроможності у відкритій для іноземної конкуренції економіці.

Істотно завищеною на початку ринкових перетворень була в Україні також частка сільського господарства у ВВП (25,6% у 1990 р. та 20,4% у 1992 р.)⁴. Хоча спочатку цей показник мав виразно знижувальний тренд і скоротився у 2007 р. до 7,5%, проте надалі парадоксальним чином настав

³ Тут і далі, якщо інше не зазначено, наведені статистичні показники ґрунтуються на Банку даних Індикаторів світового розвитку Світового банку (*World Bank's World Development Indicators* [5]).

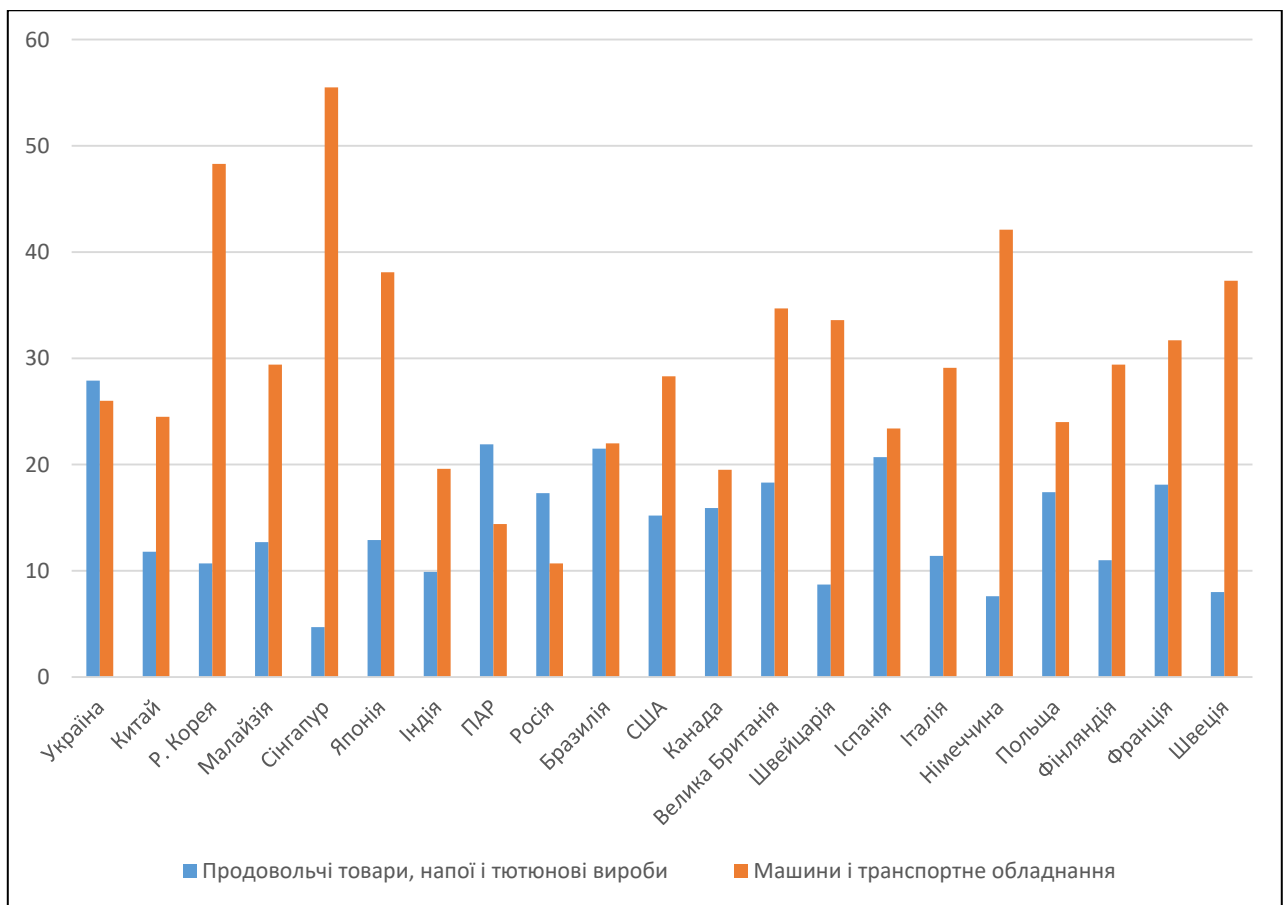
⁴ Показово, що вище ці показники були у низькопродуктивних, економічно нерозвинених та бідних країнах, де вони наближалися до 35% або навіть перевищували цей рівень, тоді як, наприклад, у високорозвиненому ареалі країн ЄС вони перебували на рівні лише 2,6–2,7% ВВП і навіть у регіоні країн Латинської Америки та Карибського басейну, де сільське господарство становить важливу частку економічної активності, – лише 8,1–8,8% ВВП.

період *стрімкої аграризації*: вже у 2015 р. частка сільськогосподарського сектора у ВВП стрибнула до рівня 14,2%, трохи опустившись до 13,7% ВВП у 2016 р. Це явище свідчить про рух України у напрямі найменш розвинених країн світу (які мали в середньому 26% частку аграрного сектора в 2016 р.) та бідних країн із високим рівнем боргу (27,8% у 2016 р.). Водночас у розвинених країнах світу частка сільського господарства мізерна: ЄС – 1,5% (2016), ОЕСР – 1,5% (2015) і навіть у країнах Східної Азії – 5,2% (2015), Латинської Америки і Карибського басейну – 5,6% (2016). Таку структурну еволюцію навряд чи можна пояснити проявом порівняльних переваг економіки України, адже Україна і сьогодні не входить за обсягами поставок на світові ринки сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів (згідно з даними СОТ [7, с. 31, 112–113]) до провідної десятки країн-експортерів, а лідерство там упевнено посідає ЄС з його 1,5% аграрної продукції у ВВП. Річ, по-перше, у вкрай низькій (порівняно із передовим світовим рівнем) продуктивності; а по-друге, у стагнації інших секторів економіки, коли сільське господарство і виробництво продовольства стають стабілізатором економіки саме тому, що спираються на первинні потреби збіднілого населення.

У структурі обробної промисловості України слід звернути увагу на викривлене співвідношення часток двох ключових галузей, які в міжнародній статистиці визначаються як «продовольчі товари, напої і тютюнові вироби» та «машини і транспортне обладнання» (рис. 1).

Серед наведених країн лише Україна разом із ПАР та Росією мають частку продовольчого сектора промисловості вищу за частку сектора машин і обладнання. Якщо для ПАР така ситуація зрозуміла, оскільки відображає наслідки колоніального минулого цієї країни, які важко здолати в короткий період часу, то український та російські феномени мають, мабуть, увійти до підручників і стати предметом детального дослідження в рамках вивчення спотворень економічного розвитку. Адже вони демонструють свого роду «структурний реверс» – від виробництва машин до виробництва харчів. Така еволюція, навіть якщо вона і має певні позитивні соціально-економічні

наслідки (краще забезпечення попиту на ринку продовольства, покращення умов харчування населення і стабілізація цін на них, позитивне сприяння на торговельний баланс та ін.), загалом свідчить про *процес структурного спрощення, про послаблення потенціалу економічного зростання й розвитку*. Адже цей потенціал неможливо нарощувати без адекватних інвестицій, а інвестиції немислимі без машин та обладнання.

Примітка. Наведені останні з доступних даних міжнародної статистики: 2014 р. – Індія, Іспанія, Італія, Канада, Республіка Корея, Німеччина, Росія, Сінгапур, Україна, Фінляндія, Франція, Швеція; 2013 р. – Бразилія, Велика Британія, Польща, Швейцарія; 2012 р. – Малайзія, Японія; 2011 р. – США; 2010 р. – ПАР; 2007 р. – Китай.

Рис. 1. Структура випуску за окремими секторами обробної промисловості (додана вартість сектору як % валової доданої вартості в обробній промисловості)

Джерело: [5].

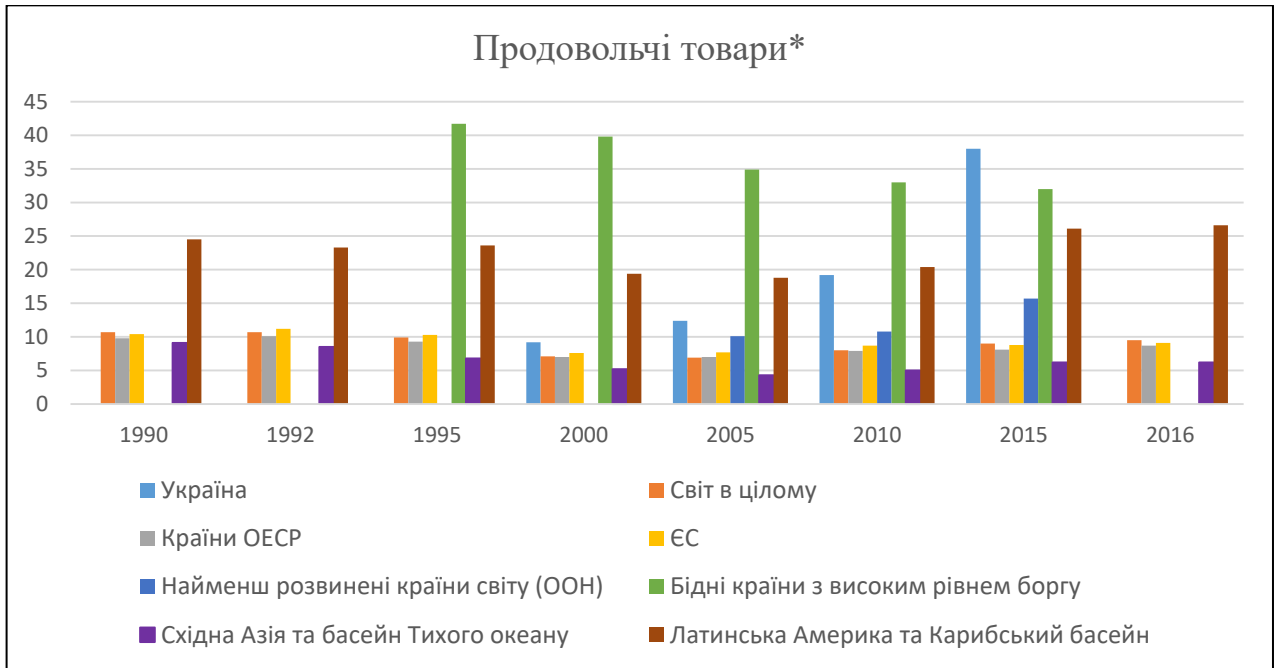
Звідси можна зробити такий узагальнюючий висновок: маємо *процес структурного спрощення економіки та її наближення до структурних характеристик менш розвинених країн світу.*

Економіка абсолютної більшості країн світу в умовах глобалізації стає надзвичайно залежною від змін у структурі міжнародної торгівлі. Для України, з її підвищеною відкритістю до зовнішнього світу (вартість експорту відносно ВВП стабільно перевищує позначку у 50%) структурні параметри міжнародного обміну мають винятково велике значення.

Довгострокова еволюція структури українського експорту йшла паралельно до структурних зрушень в економіці в цілому, взаємно підсилюючи тенденції у цьому «тандемі». При цьому *зміни у структурі експорту України, за відсутності ефективної національної політики щодо реалізації структурних пріоритетів економічного розвитку, відігравали роль потужного каталізатора процесів структурного спрощення української економіки.*

В українському експорті слід відзначити насамперед дивовижне зростання частки продовольчих товарів – з 9,2% у 2000 р. до 38,0% у 2015 р., тобто більше ніж учетверо на п'ятнадцятирічний період (рис. 2). Цей показник перевищує середні показники усіх груп країн світу. І хоча він менший, ніж мали бідні країни світу з високим рівнем боргу в період 1995–2000 рр., в останніх цей індикатор перебуває на низхідній траєкторії, тоді як в Україні зростає.

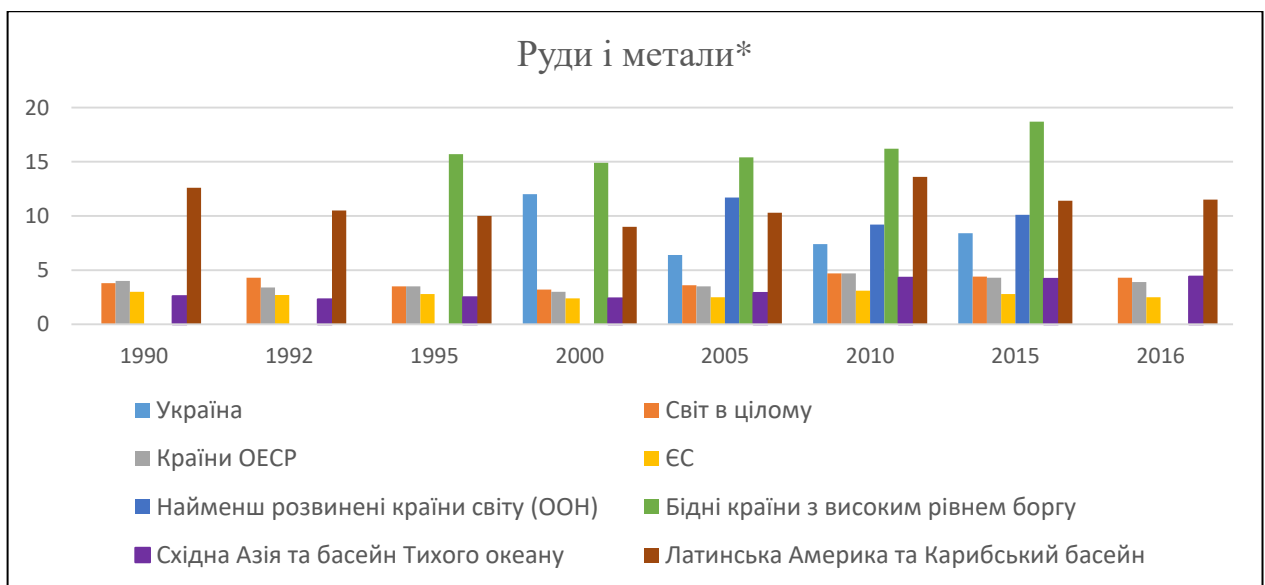
Частки руд і металів в експорті України (рис. 3) у 2015 р. була приблизно вдвічі вищою, ніж у середньому в світі та в країнах ОЕСР та втричі вищою за показник ЄС. При цьому наведені показники щодо групи руд і металів не охоплюють продукцію чорної металургії, більшість продукції якої в Україні щодо ступеня переробки вихідної сировини мало чим відрізняється від продукування кольорових металів, включених до цієї категорії; а тому ухил убік постачань металів є в Україні істотно більшим.

* Охоплює товарні групи за Міжнародною стандартною торговою класифікацією – МСТК (*SITC*), які входять до її розділу 0 (харчові продукти та живі тварини), розділу 1 (напої і тютюн), розділу 4 (тваринні масла та олії, жири та воски), а також відділу 22 (олійне насіння, олійні зерна та плоди). Дані щодо бідних країн з високим рівнем боргу – 2014 р. замість 2015 р.

Рис. 2. Динаміка частки продовольчих товарів в сукупному товарному експорті (1990–2016)

Джерело: World Bank staff estimates through the WITS platform from the Comtrade database maintained by the United Nations Statistics Division [5].

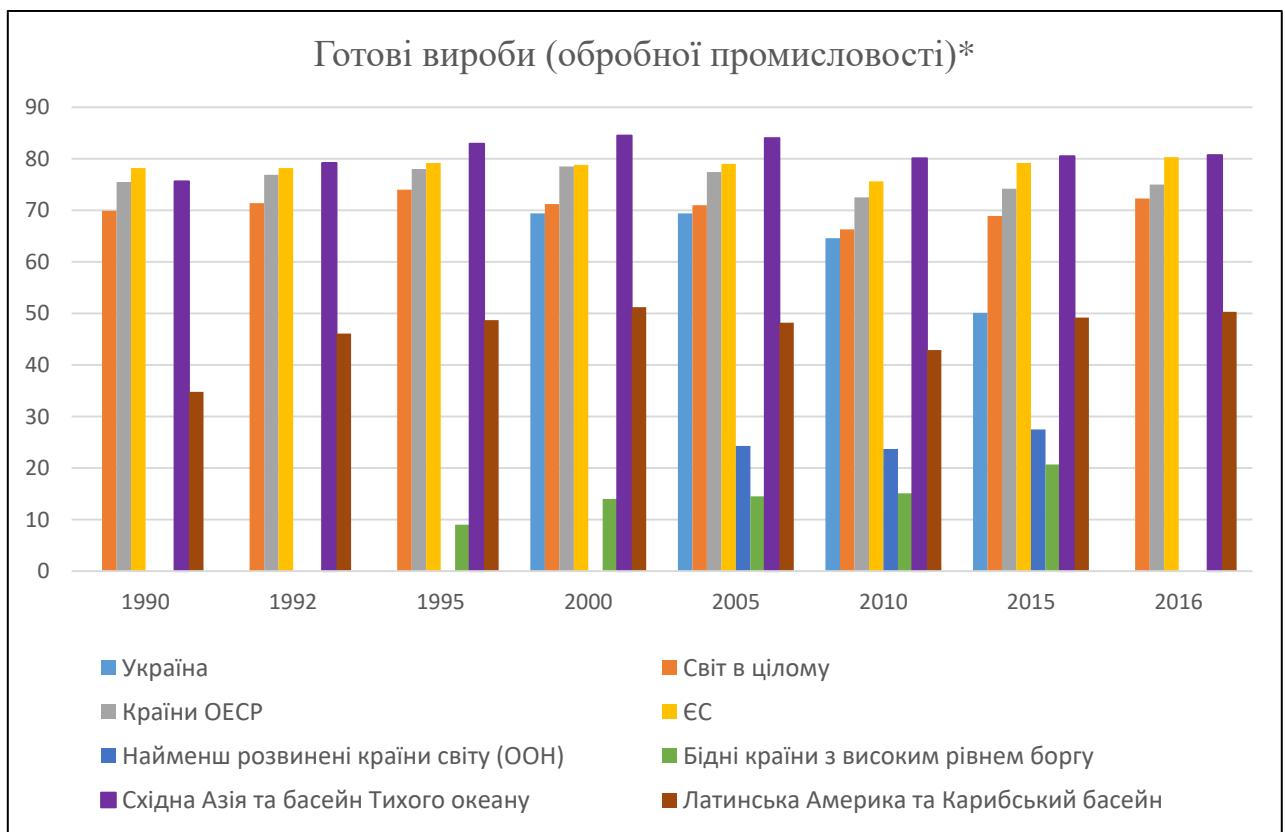
* Охоплює товарні групи за МСТК (*SITC*), які входять до її відділу 27 (сировина для добрив, крім включеної до відділу 56, та мінеральна сировина, крім вугілля, нафти та дорогоцінного каміння), відділу 28 (металеві рудитаметалевий брухт) та відділу 68 (кольорові метали). Дані щодо бідних країн з високим рівнем боргу – 2014 р. замість 2015 р..

Рис. 3. Динаміка частки руд і металів у сукупному товарному експорті (1990–2016)

Джерело: World Bank staff estimates through the WITS platform from the Comtrade database maintained by the United Nations Statistics Division [5].

З іншого боку, частка готових виробів, що продукуються обробною промисловістю (рис. 4), в Україні має стійку спадну тенденцію. Якщо в 2000–2005 рр. вона досягала майже 70-відсоткової позначки (69,4%), то в останнє десятиліття скоротилася до 50,1%. За цим структурним показником Україна нині істотно поступається не лише ЄС (80,3 %) та країнам ОЕСР (75,0 %) і країнам Східної Азії (80,7 %), але й середньосвітовому показнику (72,3%). Загалом для України цей спадний процес у поєднанні зі зростанням частки поставок руд та металів свідчить про *зсув структури порівняльних та конкурентних переваг на міжнародних ринках у бік більш простих товарів, із меншою доданою вартістю*.

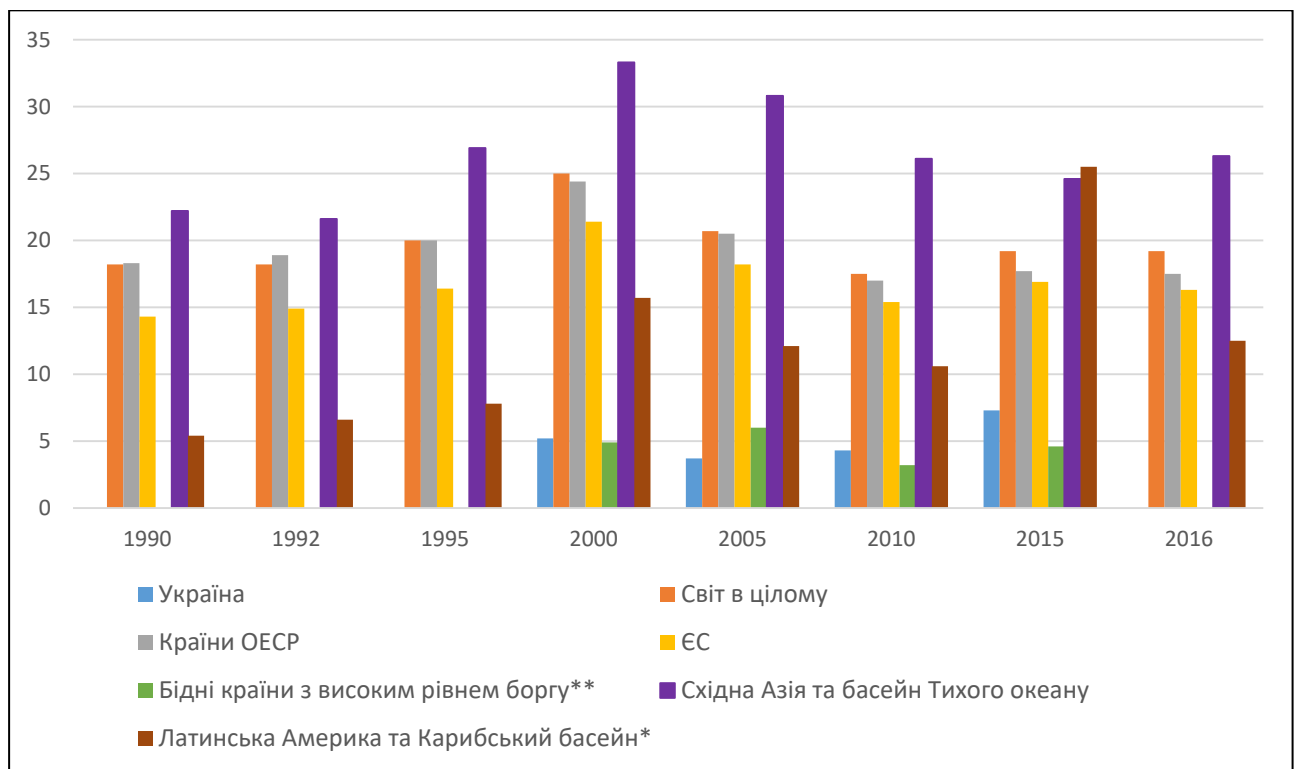

* Охоплює товарні групи за МСТК (SITC), які входять до її розділу 5 (хімічні речовини), розділу 6 (базові промислові товари, класифіковані головним чином по виду матеріалу), розділу 7 (машини і транспортне обладнання) та розділу 8 (різні готові вироби), за виключенням відділу 68 (кольорові метали). Дані щодо бідних країн з високим рівнем боргу – 2014 р. замість 2015 р.

Рис. 4. Динаміка частки готових виробів в сукупному товарному експорті (1990–2016)

Джерело: World Bank staff estimates through the WITS platform from the Comtrade database maintained by the United Nations Statistics Division [5].

У цьому контексті важливо відзначити невиразну динаміку постачань Україною високотехнологічних груп товарів⁵ (рис. 5, табл. 1). Ця частка у 2015 р. становила лише 7,3%, тоді як у країнах ЄС – 16,9%, країнах ОЕСР – 17,7%, у світі в середньому – 18,5%, а у країнах Східної Азії – 24,6% (у т.ч. в Китаї – 25,8, Республіці Корея – 26,8%, Малайзії – 42,8%, Сінгапурі – 49,3%). Хоча позитивним моментом є те, що цей показник для України останнім часом нарешті почав зростати: якщо в 2000 р. частка високотехнологічних виробів в експорті України була нижчою за їх частку в експорті країн Східної Азії у 6,4 раза, у 2005 р. – у 8,3 раза, то в 2015 р. це відставання скоротилося до 3,4 раза.

* 1991р. замість 1990. ** 2014р. замість 2015.

Рис. 5. Частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі вивозу товарів обробної промисловості: Україна порівняно з групами країн світу, %

Джерело: [3].

⁵ До високотехнологічних товарів міжнародна статистика відносить виробы аерокосмічної, фармацевтичної, електротехнічної галузей, виготовлення електронно-обчислювальної техніки, наукових приладів.

Таблиця 1

**Частка високотехнологічного експорту у загальному обсязі вивозу товарів
обробної промисловості: Україна та окремі країни світу, %**

Країна	1990	1992	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Україна	..	..	3,9**	5,2	3,7	4,3	7,3	..
Бразилія	6,5	4,9	4,9	18,7	12,8	11,2	12,3	13,4
Китай	..	6,4	10,4	19,0	30,8	27,5	25,5	25,0
Індія	3,9	4,0	5,8	6,3	5,8	7,2	7,5	7,1
ПАР	..	7,0	5,7	7,0	6,7	4,6	5,9	5,3
Росія	..	..	9,7**	16,1	8,4	9,1	13,8	10,7
Японія	24,2	24,1	26,5	28,7	23,0	18,0	16,8	16,2
Канада	13,8	14,9	15,0	17,7	13,1	14,0	13,8	12,9
США	32,5	32,6	30,3	33,8	29,9	20,0	19,0	20,0
Швейцарія	15,6	15,9	17,1	22,2	24,2	25,3	26,8	27,1
Велика Британія	23,6	23,6	27,0	32,4	28,0	21,0	20,8	21,6
Фінляндія	7,5	9,1	14,7	27,4	25,1	10,9	8,7	..
Франція	16,7	18,4	19,2	24,6	20,3	24,9	26,8	26,7
Німеччина	12,0	12,7	13,7	18,6	17,4	15,3	16,7	16,9
Італія	7,8	8,6	8,1	9,5	8,0	7,2	7,2*	7,5
Іспанія	6,7	7,4	7,3	8,0	7,3	6,4	7,1	7,0
Польща	..	3,5	2,6	3,4	3,8	6,7	8,8	8,5
Швеція	12,9	13,3	16,4	22,8	16,9	13,7	14,3	14,3
Р.Корея	18,0	19,8	26,0	35,1	32,5	29,5	26,8	26,6
Малайзія	38,2	38,9	46,1	59,6	54,6	44,5	42,8	43,0
Сінгапур	39,9	44,8	54,1	62,8	56,9	49,9	49,3	67,4

* 2014 р. ** 1996 р.

Джерело: [3].

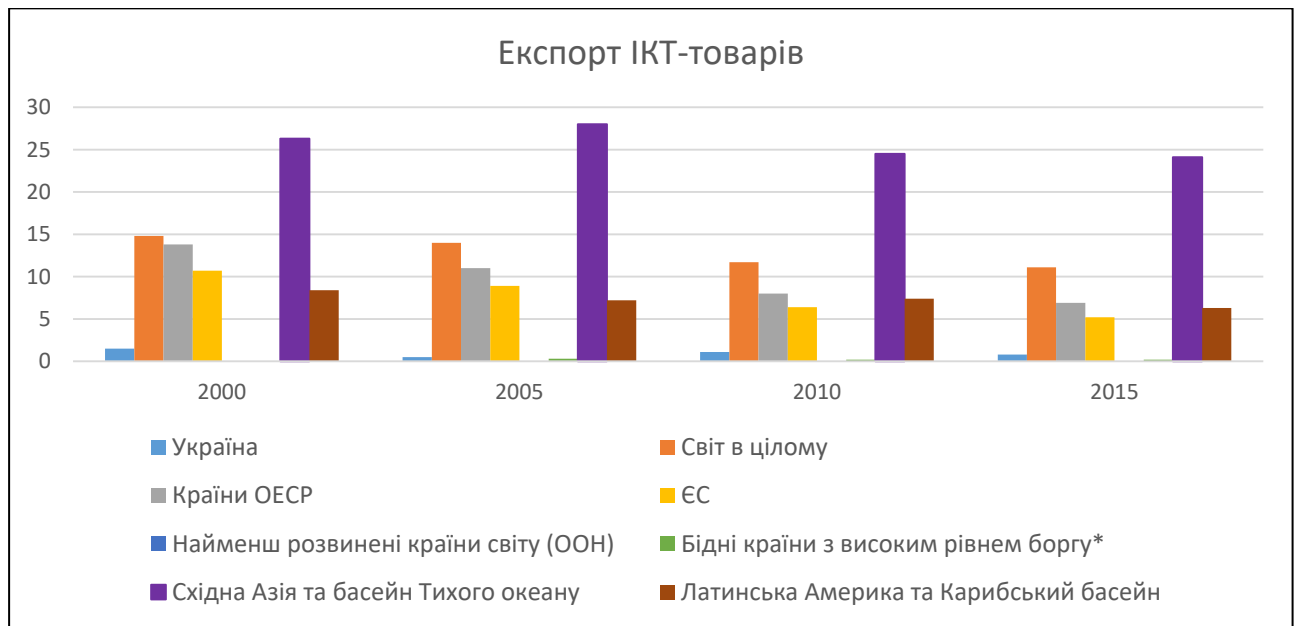
Однак у період з 2000 р. (пік розвитку високотехнологічних ринків у рамках попередньої Кондратьєвської технологічної хвилі) відбувалося скорочення цієї частки у багатьох країнах, що є провідними продуцентами і постачальниками високотехнологічних товарів. Адже настала низхідна фаза технологічного циклу (К-хвилі), коли на ринку стали превалювати вже стандартизовані технологічні продукти, які з економічної точки зору (економія витрат) вигідніше виготовляти у країнах із меншими витратами і насамперед з меншими рівнями оплати праці. Це диктувало логіку офшорингу –

Сіденко В.Р.

переміщення відповідних високотехнологічних (але вже із застаріваючими технологіями) виробництв у менш розвинені країни. Цей процес має два важливі наслідки: по-перше, *загальне зниження витрат на виготовлення високотехнологічних товарів*, а отже – і зменшення вартісних обсягів відповідного експорту; по-друге, поряд із падінням часток хай-тек експорту в провідних технологічних державах – *їх наростання в нових країнах-виробниках*, які мають порівняльну перевагу за розмірами зарплат. Саме у цьому тренді, до речі, відбулося деяке підвищення частки високотехнологічного експорту в Україні, Польщі, Росії, Індії, а особливо – у В'єтнамі, який зумів збільшити обсяги відповідного експорту за період 2000–2015 рр. майже у 57 разів (з 684 до 38736 млн дол. США).

Але неминуче настання нової К-хвилі технологічного розвитку, на порозі якої ми нині перебуваємо, напевно, зумовить істотні структурні зміни у торгівлі високотехнологічними виробами. Провідні у генеруванні нових технологій країни, навіть переводячи за кордон виробництво, *зберігають у себе центри з наукових досліджень та розробок*, а також ті виробництва, які втілюють найсучасніші технологічні рішення і потребують постійного наукового та кваліфікованого інженерного супроводження. На певному етапі, коли почнеться масовий перехід від технологій п'ятого технологічного укладу до технологій шостого укладу, саме ці країни – *генератори технологічних інновацій стануть і головними експортерами новітніх виробів, тоді як багато яких офшорних виробництв попереднього укладу будуть згортатися, а то й взагалі закриватися*. При цьому країни, які пасивно покладаються на подібні схеми економічного розвитку, без вкладання зусиль у власний технологічний розвиток, можуть опинитися у пастці.

Спеціальної уваги заслуговує питання про динаміку міжнародної торгівлі товарами, які вміщують сучасні ІКТ (ІКТ-товарами). Рис. 6 та табл. 2 переконливо свідчать про те, що саме ця група товарів є провідною в усій категорії високотехнологічних виробів (що впливає з ролі ІКТ у поступі п'ятого технологічного укладу).

* Замість 2015 р. наведені дані за 2012 р.

Рис. 6. Частка експорту ІКТ-товарів у загальному обсязі вивозу товарів: Україна та різні групи країн світу, %

Джерело: [4].

Табл. 2. Частка експорту/імпорту ІКТ товарів у загальному обсязі вивозу/ввозу товарів: Україна та окремі країни світу, %

Країна	2000	2005	2010	2015
Україна	1,5/2,5	0,5/4,0	1,1/3,2	0,8/4,0
Бразилія	4,0/13,6	3,1/12,1	1,0/9,5	0,4/8,4
Китай	17,7/20,2	30,7/20,3	29,1/20,4	26,6/23,5
Індія	1,7/5,5	1,1/7,6	2,0/6,3	0,9/8,6
ПАР	1,6/12,3	1,2/11,1	1,2/9,2	1,4/8,8
Росія	0,4/3,7	0,2/7,8	0,2/8,5	0,8/9,1
Японія	22,7/16,2	16,9/13,5	10,7/12,0	8,5/12,8
Канада	7,6/13,1	3,9/9,1	2,8/8,4	2,1/7,1
США	20,1/17,4	14,3/13,7	10,6/14,2	9,4/13,8
Швейцарія	3,8/9,8	2,6/7,4	1,6/5,9	1,1/4,1
Велика Британія	17,5/18,7	13,5/12,9	5,8/9,5	4,1/8,3
Фінляндія	23,6/16,6	20,3/14,3	6,4/8,2	2,5/6,9
Франція	10,8/11,8	6,3/8,5	4,3/7,3	4,0/6,7
Німеччина	8,4/11,6	7,9/11,5	5,1/9,2	4,7/8,4
Італія	4,4/8,8	3,1/7,1	2,2/7,7	1,9/5,2
Іспанія	4,7/8,5	3,7/7,2	2,2/6,7	1,3/5,0
Польща	4,1/9,3	4,0/7,9	9,6/9,8	8,1/9,8
Швеція	17,7/14,4	11,2/11,1	9,7/11,3	6,9/10,2
Р.Корея	34,5/21,6	30,0/15,2	21,4/11,9	21,7/14,7
Малайзія	52,7/40,9	43,4/38,0	34,0/29,8	30,0/24,0
Сінгапур	55,0/40,8	45,5/37,9	34,3/27,9	33,5/28,0

Джерело: [4].

Найбільшого розвитку потенціал виробництва ІКТ-товарів досяг в ареалі країн Східної Азії та басейну Тихого океану, де на них припадає до $\frac{1}{4}$ сукупного товарного експорту, а в окремі роки – навіть більше⁷). Середньосвітовий показник, який у 2000 р. (пік поширення ІКТ) досягав 15%, у 2015 р. знизився до 11,1%, але й це є дуже високим рівнем. Україна на цьому тлі виглядає відверто блідо: якщо у 2000 р. на ІКТ-товари в її експорті припадало 1,5% експорту товарів, то у 2015 р. – лише 0,8%.

ІКТ-виробництво розвивається сьогодні саме в рамках транснаціоналізованих виробничих мереж, побудованих на відносинах виробничої кооперації та утворенні довгих ланцюгів створення доданої вартості. Саме тому в країнах Східної Азії та басейну Тихого океану найвищі частки ІКТ не лише в експорті товарів, але й товарному імпорті.

Україна має невисокий порівняно з середньосвітовим рівнем показник – лише 4% українського імпорту в 2015 р. припадало на ІКТ-товари, що не відрізняється від рівня 2005 р. Причина хронічно заниженої частки ІКТ-виробів в імпорті України полягає у *відірваності країни від транснаціональних мереж виробництва у цій сфері*. Це робить національний ІКТ-продукт недостатньо конкурентоспроможним і зумовлює дуже низький рівень його експорту, неминуче стримуючи й розвиток виробництва ІКТ-товарів в цілому.

Сучасні глобальні тренди змін у структурі міжнародної торгівлі послугами пов'язані з *істотним зниженням відносного значення транспортних послуг*. За період 1990–2016 рр. їх частка в сукупному світовому експорті послуг скоротилася з 31,3 до 19,5%, а у групі найбільш розвинених країн (ОЕСР) – з 29,0 до 17,7%. Цей процес зумовлений як змінами у структурі світової торгівлі (зростанням ролі високовартісних товарів, частка транспортних витрат у кінцевій вартості яких має тенденцію до зменшення), так і раціоналізацією розміщення виробництва в межах глобальних мереж, а також підвищенням ефективності транспортних перевезень мірою поширення

---

⁷ У Китаї цей показник у 2005 р. досягав 30,7%, хоча й знизився в 2015 р. до 26,6%; у Малайзії ці цифри становили 52,7% у 2000р. та 30,0% у 2015 р., а в Сінгапурі, відповідно, 55,0 та 33,5%.

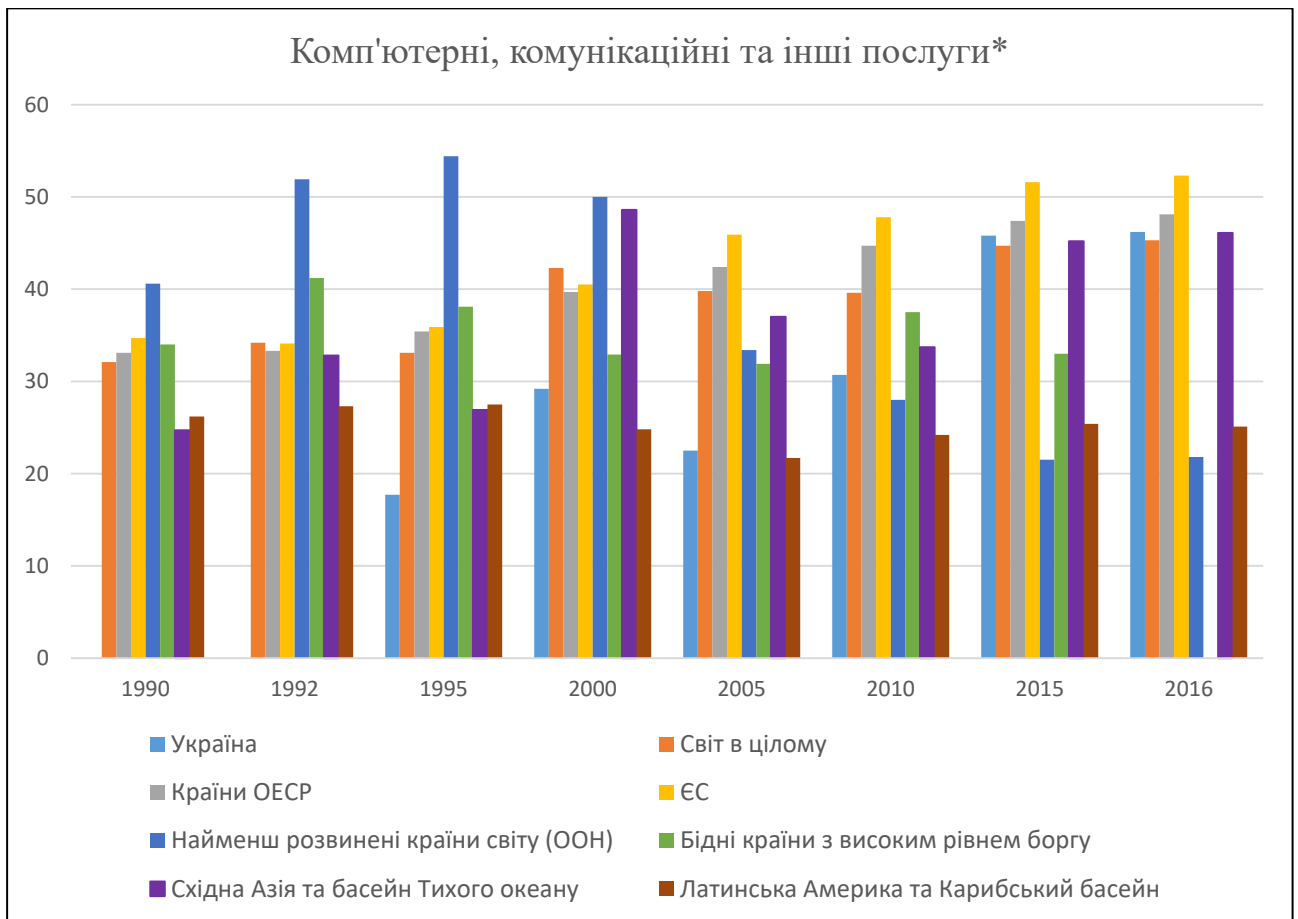
сучасних механізмів логістики. Україна також істотно скоротила частку транспортних послуг – з 73,2% в 1995 р. до 44,1% в 2016 р.⁸, проте й такий український показник більш ніж удвічі перевищує середні індикатори всіх без винятку груп країн світу.

З іншого боку, значне збільшення частки фінансових і страхових послуг є прямим відображенням прогресу процесів фінансіалізації економіки в умовах глобалізації. Загалом у світі вона зросла у період 1990–2016 рр. удвічі – з 4,3 до 8,5%, а у країнах ОЕСР – з 5,2 до 10,1%. Показово, що виникнення в країнах Латинської Америки й особливо Карибського басейну низки міжнародних фінансових центрів спричинило й тут до істотного збільшення частки зазначених послуг в експорті – з 3,9% до 7,7% в 2015 р. (у 2016 р. цей показник знизився до 6,8%). Україна, з її нестабільним та інституційно слабким фінансовим сектором економіки випадає з цього тренду – має коливання цієї частки в межах 1–3%, причому після 2010 р. показник знижувався і становив в 2016 р. лише 0,9%.

Але найбільш важлива тенденція – це *перетворення групи комп'ютерних, комунікаційних та інших послуг на провідний сектор розвитку експорту послуг* (рис. 7). Якщо у 1990 р. на нього припадало у світі в цілому 32,1%, а в країнах ОЕСР – 33,1%, то в 2016 р. ці показники становили, відповідно, 45,3 та 48,1%. В ЄС у цілому цей індикатор зріс з 34,7 до 52,3%, а в деяких країнах світу це зростання ще більш виразне: Бразилія – з 23,2 до 61,3%, Китай – з 18,7 до 58,7%, Індія – з 42,7 до 72,2%, Німеччина – з 37,1 до 54,6%, Франція – з 37,4 до 56,1%. Слід відзначити, що на відміну від наведених вище груп послуг, де Україна далеко відхиляється від типових групових величин, у цій сфері вона повністю «в тренді». Частка комп'ютерних, комунікаційних та інших послуг в українському експорті послуг за період 1995–2016 рр. збільшилась з 17,7 до 46,2%.

---

⁸ Дані по структурі торгівлі послугами – [2].

* Охоплюють види діяльності, пов'язані з: міжнародним зв'язком, поштовими та кур'єрськими послугами; комп'ютерними базами даних; послугами з поширення новин між резидентами та нерезидентами; будівельними послугами; виплатою роялті та ліцензійних платежів; наданням різноманітних ділових, професійних та технічних послуг; наданням особистих, культурних та рекреаційних послуг.

Рис. 7. Частка комп'ютерних, комунікаційних та інших послуг у сукупному експорті послуг, %

Джерело: [2].

Частка *інформаційно-комунікаційних послуг* як серцевина зазначеної вище групи послуг у світі в цілому зростає за 1990–2016 рр. з 20,7 до 31,4%, а серед країн ОЕСР – з 21,2 до 30,9%, ЄС – з 22,6 до 34,8%, країн Східної Азії – з 20,5% (2000 р.) до 28,4%. У низці країн (табл. 3) вона вже наближається або навіть перевищує половину сукупного експорту послуг. Саме у компоненті *інформаційно-комунікаційних послуг* Україна за останнє десятиліття зуміла вписатися в глобальні тренди розвитку: їх частка збільшилась з 13,5 до 31,8%, досягнувши середньосвітового рівня.

Таблиця 3

Експорт інформаційно-комунікаційних послуг України та окремих країн світу як % від сукупного обсягу експорту послуг (за даними статистики платіжних балансів)

Країна	1990	1992	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Україна	..	..	13,5	8,9	7,6	17,3	31,4	31,8
Бразилія	..	..	21,6	47,6	43,0	46,7	56,4	54,7
Китай	18,4	32,6	23,5	11,9	20,9	-6,1	38,2	40,4
Індія	..	..	..	55,0	67,2	64,1	67,3	67,0
ПАР	9,5	7,5	15,4	10,3	9,8	13,2	16,9	17,5
Росія	..	..	21,8	19,3	23,7	30,4	32,1	30,8
Японія	..	..	..	29,0	19,8	24,9	23,0	24,4
Канада	44,9	47,2	50,2	33,8	39,3	42,7	40,8	38,9
США	14,4	15,3	15,8	18,2	19,8	22,4	22,9	23,7
Швейцарія	15,7	15,5	15,9	18,4	19,8	21,5	29,5	28,8
Велика Британія	..	26,3	25,1	30,1	30,4	34,5	35,9	34,0
Фінляндія	32,8	36,0	42,2	42,1	32,3	39,6*	50,6	48,9
Франція	29,8	22,1	24,8	33,2	36,3	34,4	41,7	40,8
Німеччина	18,7	23,0	26,8	30,0	32,9	36,6	39,7	40,7
Італія	28,0	21,9	15,5	24,8	30,1	30,8	30,8	31,6
Іспанія	9,5	8,6	13,8	..	..	..	27,0	27,8
Польща	..	..	14,8	15,0	17,4	33,0	31,7	32,4
Швеція	14,2	14,8	18,3	38,9	38,5	46,4	45,7	46,6
Р.Корея	24,2	26,2	29,0	23,0	19,1	15,2	23,1	26,1
Малайзія	..	..	..	38,5	19,4	20,2	23,6	23,1
Сінгапур	..	..	16,9	20,4	22,2	22,9	29,4	29,1

* 2012 р.

Джерело: [2].

Однією з провідних тенденцій сучасного розвитку структури світової економіки стає поширення глобальних ланцюгів створення вартості (ГЛСВ)⁹. Вона, по суті, є проявом поширення у глобальному масштабі коопераційних відносин – і в цьому сенсі може розглядатися як позитивний феномен. Проте нерідко вона приховує й несприятливі тенденції до утворення технологічної залежності, коли економіка певної країни стає додатком більш розвинених економік країн – технологічних лідерів.

Для оцінки розвитку цих процесів нині використовуються дані спільної (ОЕСР та СОТ) бази даних *Tradein Value Added (TiVA)*, зокрема, щодо динаміки часток проміжної продукції в експорті та імпорті (табл. 4).

⁹ Інколи використовується термін «глобальні ланцюги доданої вартості».

**Участь у міжнародних ланцюгах створення вартості:
частки проміжної продукції в експорті та імпорті окремих країн світу, %**

Країна	2005		2010		2015	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
<i>Північна Америка</i>						
Канада	43,8	45,5	45,6	42,3	44,6	41,9
Мексика	38,8	60,0	35,6	59,0	39,4	57,2
США	56,9	34,4	52,0	33,3	48,1	36,4
<i>Південна, Центральна Америка та Карибський басейн</i>						
Аргентина	56,7	53,3	60,8	51,4	64,8	51,5
Бразилія	58,2	55,0	63,3	49,4	66,6	52,5
Венесуела	10,7	39,9	5,8	41,2	10,0	37,4
Колумбія	32,7	53,3	26,1	48,1	26,9	44,1
Нікарагуа	28,1	29,8	30,1	28,3	30,4	38,7
Перу	73,8	46,4	78,4	46,2	71,9	46,3
Уругвай	45,6	42,0	56,7	37,6	48,6	38,5
Чилі	77,2	35,9	80,4	33,3	73,9	36,0
<i>Європа</i>						
Австрія	46,6	43,4	51,3	46,2	50,7	47,0
Бельгія	49,4	47,5	44,0	48,3	49,5	48,1
Болгарія	50,5	42,1	52,0	43,5	55,2	45,7
Велика Британія	41,0	38,2	39,9	37,9	47,9	39,1
Греція	41,7	33,0	34,6	28,9	32,3	30,4
Данія	33,6	40,6	35,7	40,4	37,4	39,9
Естонія	56,0	49,6	50,5	48,0	49,1	45,0
Ірландія	52,5	43,5	52,6	35,7	53,0	34,7
Іспанія	43,3	41,5	43,0	40,9	41,2	43,4
Італія	45,7	42,7	46,3	43,9	44,5	46,4
Латвія	57,0	37,7	50,3	34,9	45,9	33,6
Литва	35,3	36,4	35,5	32,1	39,1	35,6
Нідерланди	35,1	33,5	33,1	31,6	35,2	33,9
Німеччина	47,2	46,0	46,9	47,0	44,8	47,3
Польща	49,3	51,6	46,9	49,7	45,8	49,1
Португалія	50,6	43,1	51,5	42,4	48,5	44,7
Румунія	48,2	49,0	52,3	53,8	56,9	55,3
Словацька Республіка	51,6	52,0	45,8	54,9	44,3	51,8
Словенія	48,7	52,5	43,0	45,6	42,5	43,7
Чеська Республіка	56,5	55,6	51,1	54,5	51,3	54,2
Фінляндія	55,1	44,3	60,8	43,3	55,7	39,5
Франція	42,0	41,4	44,6	41,8	42,4	42,7
Угорщина	50,4	51,4	44,0	53,0	52,6	55,5
Хорватія	39,8	38,1	42,8	39,7	46,6	40,3
Швеція	49,8	44,4	51,1	42,9	49,3	38,9
Швейцарія	45,5	41,9	45,5	41,8	57,2	57,9
Туреччина	38,2	52,3	45,9	50,7	45,2	50,9

Країна	2005		2010		2015	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
СНД, включаючи асоційованих та колишніх членів						
Азербайджан	6,0	53,3	1,8	54,0	3,4	51,0
Білорусь	35,5	37,9	39,2	36,7	39,6	33,3
Вірменія	73,4	48,2	74,1	39,6	58,4	40,4
Грузія	45,8	33,7	54,1	29,4	44,6	35,7
Казахстан	28,4	42,3	26,2	32,0	29,8	43,7
Киргизька Республіка	66,2	37,3	48,1	28,5	61,0	37,2
Молдова	31,7	39,1	36,1	36,4	46,8	40,3
Російська Федерація	25,3	27,7	20,0	32,5	27,0	40,2
Україна	72,5	37,4	71,8	34,8	83,9	39,9
Африка						
Алжир	1,8	50,9	2,1	58,5	5,0	54,3
Гана	95,7	39,5	63,1	33,8	84,0	50,6
Ефіопія	56,1	44,9	68,5	44,4	47,6	76,5
Єгипет	41,7	70,4	43,7	58,3	44,1	60,3
Замбія	90,5	59,1	97,1	59,1	94,2	50,0
Зімбабве	63,9	59,1	92,8	57,9	92,0	55,8
Кенія	27,7	41,3	33,9	41,3	25,0	48,7
Кот-д'Івуар	43,7	26,7	52,6	30,0	66,2	39,0
Маврикій	29,8	38,0	25,0	37,4	21,9	32,6
Марокко	46,8	50,1	57,1	48,2	50,4	54,1
Нігерія	2,3	42,2	11,2	51,3	5,8	37,4
ПАР	59,1	31,5	56,1	31,0	48,2	26,8
Судан	13,5	58,0	15,2	66,0	79,8	40,1
Танзанія	75,6	45,5	76,8	42,1	81,6	38,3
Туніс	33,7	58,0	39,9	57,6	43,8	57,6
Центрально-Африканська Р.	92,2	30,3	62,1	33,0	61,2	39,3
Близький Схід						
Ізраїль	64,7	52,4	68,0	46,5	71,0	46,3
Іран	8,8	48,6	13,9	49,6	17,7	68,8
Ліван	43,5	33,7	47,9	35,6	28,5	33,5
ОАЕ	14,2	42,3	20,9	44,0	22,5	41,1
Катар	6,3	53,6	2,3	53,2	8,4	48,4
Кувейт	4,6	32,0	5,0	41,2	6,9	37,1
Саудівська Аравія	8,3	47,9	11,2	46,9	19,3	42,0
Азія, Австралія та Океанія						
Австралія	45,4	34,3	53,1	33,0	54,0	30,4
Бангладеш	13,8	55,0	11,4	73,1	5,8	71,5
В'єтнам	19,8	60,9	28,8	65,4	30,9	69,2
Гонконг, Китай	2,8	6,0	2,4	6,7	1,0	2,1
Індія	53,8	49,5	48,9	51,9	46,6	53,8
Індонезія	47,1	37,8	51,0	53,6	49,5	58,5
Китай	38,6	66,7	39,8	63,7	42,3	60,9
Китайський Тайвань	60,8	57,0	68,0	56,5	70,9	52,8
Республіка Корея	52,1	51,2	53,1	49,5	57,1	49,5
Малайзія	54,3	68,3	58,0	66,1	59,0	62,0
Сінгапур	60,1	57,5	57,6	50,0	58,0	52,1
Таїланд	47,6	57,7	51,1	60,8	47,7	56,4
Філіппіни	66,5	72,8	47,2	61,5	68,1	59,1
Японія	52,3	38,3	54,6	38,6	53,0	38,3

Показники, що є нижчими за 35%.

Показники, що є вищими за 65%.

Джерело: складено автором на основі даних СОР [6–7].

Аналіз даних табл. 4 дозволяє зробити такі висновки.

1. Для абсолютно більшої частини країн світу, які успішно і стабільно розвиваються, характерною є досить *стабільна* частка проміжної продукції в експорті та імпорті – в основному у *діапазоні 40–60%* від їх вартості. Загалом діапазон 35–65% можна вважати нормою, а вихід за ці межі – свідченням наявності *структурних проблем в економіці або економічній політиці*.

2. Окремі країни світу з досить високим рівнем економічного розвитку та стабільною економікою демонструють відхилення – інколи суттєві – від наведеного діапазону, зумовлені *об'єктивними* причинами:

а) особливостями географічного становища: країни, значно віддалені територіально матимуть певні труднощі із включенням у глобальні чи макрорегіональні ланцюги створення вартості з причини економічної доцільності: для них об'єктивно показники поставок проміжної продукції будуть дещо знижуватися, передусім в імпорті (приклад – Австралія та Нова Зеландія);

б) наявністю великого та диверсифікованого внутрішнього ринку країни, у рамках якого можна легко знаходити партнерів для налагодження ефективних ланцюгів створення вартості (приклад – імпорт США);

в) наявністю специфічного місця в системі міжнародної торгівлі – виконання функцій центру реекспортної торгівлі (Китайський Гонконг, ОАЕ) або центру міжнародної торгівлі нафтою (Нідерланди);

г) наявністю у країни спеціалізації у виробництві енергоносіїв, які, на відміну, від більшості видів сировини, не включаються у ланцюги створення вартості (нафто- і газовидобувні країни Близького Сходу, Російська Федерація).

3. Для більшості менш розвинених країн світу характерною є *нестабільність показників* поставок проміжної продукції, що означає відсутність у них стійких ніш у системі міжнародного поділу праці та надмірну залежність від стихійних коливань міжнародної ринкової кон'юнктури. Має

місце підвищена вразливість виробничих ланцюжків за участю менш розвинених країн.

4. Частота відхилень від норми є значно вищою в ареалі менш розвинених економік, ніж розвинених. При цьому маємо три різні варіанти цих відхилень:

а) істотне зниження інтенсивності включення в міжнародні ланцюги створення вартості, коли недостатній рівень розвитку та/або установки економічної політики не сприяють ефективному включенню у процеси міжнародної кооперації. З часом ці обмеження для більшості країн світу зменшуються (показовим є приклад В'єтнаму);

б) суттєве завищення інтенсивності включення в міжнародні ланцюги створення вартості, зумовлене намаганнями прискорити процеси економічної модернізації. У більшості випадків це пов'язане із активним залученням закордонних транснаціональних компаній та створенням сприятливих умов для прямих іноземних інвестицій, що зумовлює зростання частки проміжних товарів в імпорті країни. Показово, що жодного такого випадку немає в регіоні СНД;

в) помітне завищення частки проміжної продукції в експорті країни може бути свідченням не лише успішного приєднання до міжнародних мереж виробництва, але й формування технологічної залежності від більш розвинених партнерів, коли менш розвинений учасник виступає як постачальник сировини чи напівфабрикатів для більш розвиненого (модель «центр – периферія»). Саме тому багато які країни із завищеними частками проміжної продукції в експорті (на відміну від її частки в імпорті) не можуть слугувати взірцем ефективного економічного розвитку, а навпаки – може вважатися тривожним симптомом можливого формування викривленої структури участі в міжнародному поділі праці.

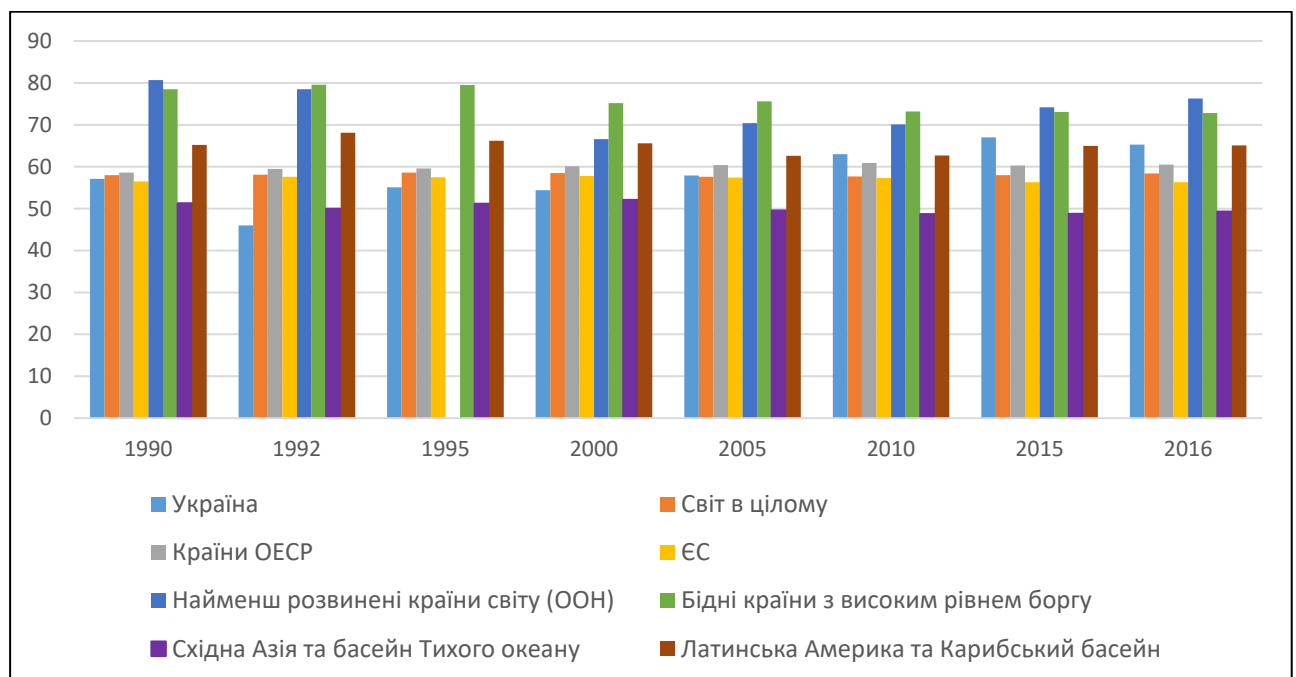
Україна включається в процеси міжнародного виробництва на основі доволі **деформованої, асиметричної моделі** (варіант «с»), коли *гіперзалежність від зовнішніх ринків збуту напівфабрикатів не супроводжується включенням у міжнародні мережі виробництва по лінії імпорту*. За десятиріччя 2005–2015 рр. частка проміжних виробів (напівфабрикатів) в українському експорті зросла до критично високих 83,9%, тоді як частка проміжних виробів в імпорті (що мали б стимулювати процеси економічної модернізації) зросла лише ледь помітно – з 37,7 до 39,9%. Зважаючи на міжнародний досвід економічного розвитку (насамперед багатьох країн Африки), можна стверджувати, що саме такі характеристики є згубними з огляду на довгострокові перспективи розвитку.

Загалом аналіз структурних параметрів розвитку сучасної світової системи зовнішньоекономічних операцій показує, що в ній відбуваються істотні зміни, на які країни світу реагують по-різному. *Ті країни, які йдуть не просто «в тренді», а навіть децю випереджаючи його, можуть, за інших рівних умов, розраховувати на посилення своїх позицій у світовому господарстві у перспективі. Ті хто відстає, не кажучи вже про тих, хто взагалі не реагує на глобальні мегатренди, приречені на прогресуюче послаблення своїх позицій.*

Україна здебільшого поки що виступає у другій з названих груп – і це *становище має бути кардинально змінене*, якщо країна розраховує реально на європейську перспективу і на гідне місце у світовому господарстві. Але для цього необхідні зрушення ще в одному українському важливому аспекті структурних змін – у **структурних характеристиках суспільного попиту**. Динаміка та структура попиту є фундаментальним чинником впливу на економічну динаміку загалом і на ті структурні зрушення, які в ній відбуваються. *Жодні національні чи міжнаціональні плани і програми розвитку, жодні бюджетні субсидії та прямі вливання в економіку не можуть досягти того ефекту впливу на еволюцію структури економіки, як це здійснюють зрушення в структурі попиту*. Саме тому можна стверджувати, що передумови для

якісного злету тієї чи іншої національної економіки, так само як і можливого економічного занепаду, формуються *насамперед у сфері суспільного попиту*.

Насамперед у супереч поширеним поглядам, що сучасна світова економіка орієнтована насамперед на збільшення споживання, зростаюче задоволення потреб людини в різного роду благах, *частка витрат на кінцеве споживання домогосподарств у ВВП у світі демонструє дивовижну стабільність, коливаючись навколо позначки у 58%*, причому діапазон цих коливань упродовж 1990–2016 рр. виявився дуже вузьким (рис. 8).

Рис. 8. Динаміка частки кінцевого споживання домогосподарств у ВВП (1990–2016)

Джерело: [5].

При цьому розвиненим країнам (ОЕСР) властивий дещо вищий рівень кінцевого споживання у ВВП (59–61%) – тому, що вони мають вищий рівень продуктивності (праці і капіталу). Звичайно, серед окремих розвинених країн ми знаходимо значно більші відхилення, зумовлені специфікою економічної моделі.

Можна ідентифікувати два дійсно значимі випадки істотного відхилення від наведених загальносвітових параметрів кінцевого споживання домогосподарств за межами розвинених країн Заходу. Один з них – регіон

Східної Азії, де спостерігаються істотно нижчі рівні частки приватного споживання – 49–52% від ВВП, що прямо пов'язано з надзвичайно високими рівнями заощаджень і капіталовкладень. Так, у Республіці Корея цей індикатор коливався упродовж 1990–2016 рр. у діапазоні 49–54%, Малайзії – 44–55%, Сінгапурі – 36–45%, а у Китаї навіть зменшувався – з 48,3% у 1990 р. до 37,1% у 2015 р. (39,0% у 2016 р.).

Інша «аномалія» – бідні, найменш розвинені країни світу, які, ніби-то парадоксальним чином, споживають у відносному вимірі набагато більше за більш розвинені країни та ті, що успішно розвиваються: показник найменш розвиненої групи країн світу коливається в діапазоні 67–81% ВВП, а бідних країн з високим рівнем боргу – 73–80%. Але ніякого парадоксу тут реально немає: ці країни «зациклені» на задоволенні первинних матеріальних потреб свого бідного і нерідко швидко зростаючого населення; у них просто не залишається коштів для заощаджень, і це зумовлює *утворення зачарованого кола (пастки) бідності*, з якого надзвичайно важко вибратись.

Україна увійшла в процес переходу до ринкової економіки з показником кінцевого споживання домогосподарств на рівні 57,1% ВВП (1990). У перші роки трансформації значний ціновий шок призвів до помітного скорочення приватного споживання в 1992 р. (46,0%), але цей «провал» 1990-х був подоланий у 2005 р., коли країна вийшла на нормальний середньосвітовий індикатор приватного споживання (57,9%). Звідси починається *період справді дивовижного нарощування приватного споживання українських домогосподарств*¹⁰: 2010 р. – 63,0%, 2012 р. – 80,0%, і лише після цього настав деякий спад (досягнутий ціною обвалу гривні, високої інфляції та стрімкого падіння реальних доходів) – до 65,3% в 2016 р.

Істотне завищення частки споживання домогосподарств веде до викривлення макроекономічної структури і позбавляє процеси економічного

---

¹⁰ Гіпертрофований макропоказник споживання забезпечений надмірним споживанням верхнього прошарку населення.

розвитку необхідних ресурсів капіталу. Українська практика це підтверджує повною мірою.

Частки *витрат на кінцеве споживання загального уряду* у світі також упродовж всього періоду 1990-х були надзвичайно стабільними і коливались у вузьких межах трохи вище позначки 16%¹¹. Проте у 2000-х роках ми спостерігаємо деяке зростання цього показника, яке стало особливо видимим після глобальної кризи 2008–2009 рр., коли цей показник піднявся до 17,5% у 2010 р. та залишався на рівні 17,1% у 2015–2016рр. Це відобразило посилення втручання держави в економіку у контексті антикризових заходів. Показово, що в розвинених країнах ОЕСР ці частки є загалом вищими, ніж середньосвітові, і коливалися в 1990-х роках у діапазоні 17–18%, а в 2000-х – 17–19%, причому сплеск державної участі до 19,0% відбувся саме в період вжиття заходів проти глобальної кризи 2008–2009 рр. Тенденція до зростання частки державного споживання характерні і для високодинамічних країн Східної Азії та Тихоокеанського басейну, які до відомої азійської кризи 1997–1998 рр. мали показник державного споживання, помітно нижчий за середньосвітовий (13–14%). Уроки кризи втілилися у значно більш виразний рівень економічної ролі держави – на рівні, вищому за 15%, із досягненням у 2016 р. позначки 16,2%. А найменш розвиненим та бідним країнам світу властиві в цілому низькі рівні споживання загального уряду – як правило, на рівні 11–14%, причому останні десятиліття має місце стійка тенденція до падіння цього показника в регіоні країн-боржників, що відображає процеси економічної лібералізації у цій частині світового господарства.

Динаміка частки державних витрат на кінцеве споживання в Україні має виразно хвильовий характер, коли піднесення і спади відбуваються у досить

---

¹¹ Слід, однак, відзначити, що серед окремих країн спостерігається досить помітні відмінності в розмірах і динаміці часток кінцевих витрат на споживання загального уряду. При тому, що усереднений по ЄС показник коливався в 1990–2016 рр. у діапазоні 19–22%, ці показники у Франції (21–24%), Фінляндії (20–24%), Швеції (25–27%) помітно вищі, ніж у Німеччині (18–20%) або, наприклад, Іспанії (16–21%) та Польщі (18–19%) за період 1995–2016 рр. А стосовно Швейцарії ми можемо бачити взагалі «мінімалістський підхід»: діапазон – 11–12%.

широкому діапазоні (17–21%). Загалом уряд споживає в Україні набагато більше, ніж в ареалі країн, що розвиваються. І хоча українські показники поступаються країнам із соціально орієнтованими моделями розвитку, для яких характерними є підвищені рівні державних витрат, слід розуміти, що якщо в останніх вони чималою мірою спрямовані на формування й розвиток людського та інтелектуального капіталів, то в Україні – це насамперед резервуар для споживання, причому з найбільшими можливостями для тих, хто має доступ до розподілу бюджетних ресурсів та контролює державні закупівлі. Як наслідок, у багатьох європейських країнах структура державних витрат така, що підтримує економічний розвиток, а в Україні вона його, навпаки, переважно гальмує, сприяючи спрямуванню суспільних коштів не на цілі розвитку, а на додаткове споживання найзаможніших верств населення.

Слід акцентувати важливу особливість: *частки витрат на кінцеве споживання домогосподарств та загального уряду здебільшого (принаймні у країнах, які успішно розвиваються) перебувають в обернено пропорційній залежності*. Це означає, що залежно від соціально-економічної моделі країна та її уряд можуть робити більший наголос або на приватне споживання (а отже, й на приватну відповідальність за результати своїх економічних дій), або ж на публічні форми споживання, здійснювані у т.ч. через державний бюджет та інші фінансові ресурси в розпорядженні уряду (що дозволяє здійснювати різні соціальні програми та забезпечувати інклюзивний розвиток – що, однак, зменшує сферу приватної відповідальності і конкуренції). Але у разі, якщо замість «або» тут з'являється сполучник «та», то вся структура попиту істотно деформується, адже це поєднання відбувається виключно за рахунок стиснення сфери заощаджень та капіталоутворення, якщо тільки останнє не підтримується значними вливаннями капіталу з-за кордону. Останнє, однак, є доволі проблематичним в умовах, коли власний капітал не розвивається.

Динаміка процесів *капіталоутворення*, яка виражається через частки валового капіталоутворення у ВВП та насамперед валового утворення основного капіталу, досить виразно свідчить про ступінь налаштованості

країни на розвиток і загалом на те, наскільки уряд, бізнес і суспільство налаштовані на *цілі майбутнього порівняно із цілями сьогодення*.

Середньосвітові показники частки валового капіталоутворення у ВВП за період 1990–2016 рр. змінювалися у дуже вузькому коридорі – 24–25% ВВП. При цьому частка утворення основного капіталу у ВВП коливалась в 1990–2016 рр. у діапазоні 23–24% [5]. У групі найбільш розвинених країн світу (ОЕСР) показники валового утворення основного капіталу відносно нижчі за середньосвітові і мали виразну тенденцію до зниження – з 24,4 до 20,9%, причому в ЄС ця особливість проступає ще більш рельєфно: зниження з 23,8 до 19,7%. Цей феномен свідчить про наявність в розвиненому світі високого рівня продуктивності, у т.ч. продуктивності капіталу, що дозволяє забезпечувати розвиток при *відносно меншому рівні капіталоемності*. Чималою мірою цьому сприяють новітні досягнення у сфері логістики виробництва та збуту, а також наявність розвинених фінансових ринків, які дозволяють легко мобілізувати необхідні обсяги капіталу. Крім того, можна припустити, що на динаміку капіталоутворення загалом негативно впливають невизначеності, що породжуються завершенням п'ятої К-хвилі та початковою фазою впровадження нових технологій майбутнього, більшість з яких перебуває у фазі конкуренції з традиційними технологічними рішеннями.

Водночас для *динамічних країн, що розвиваються*, навпаки, характерні *надзвичайно високі рівні капіталоутворення*, напряду пов'язані із дуже високими рівнями *заощаджень*, які інколи за своїм обсягом перевищують обсяги витрат на споживання домогосподарств. Найбільш яскравим прикладом такої моделі є економіка Східної Азії, де упродовж 1990–2016 рр. частка валового утворення основного капіталу перебувала на рівні 29–32%, а в окремих країнах – значно вище (у Китаї цей показник в 1990 р. дорівнював 24,6%, а в 2010 р. – 45,0%, трохи знизившись – до 42,9% у 2016 р.).

З іншого боку, *найменш розвинені та найбільш бідні країни світу мають низькі спроможності для капіталоутворення*, хоча з цими вадами вони намагаються активно боротися. Так, найменш розвинені країни у 1990 р. мали

показник утворення основного капіталу на рівні 12,9%, а в 2016 р. – уже 22,8%. Бідні країни з високим рівнем боргу спромоглися підвищити цей показник за період 1990–2016 рр. з 15,4 до 25,1%.

На цьому тлі динаміка рівнів капіталоутворення в Україні виглядає *абсолютно аномальною* і свідчить, скоріше, про панування життєвого кредо «після нас – хоч потоп». В умовах вакханалії марнотратного споживання «верхів», що настала після 2005р., валове утворення основного капіталу, яке у 1992 р. становило 27,1%, у 2015р. впало до 13,5%. І лише у 2016 р. намітилися деякі позитивні ознаки відновлення – 15,1%. Десятиліття з 2005 р. виявилось для України *фактично втраченим десятиліттям, коли відбулося масоване, достойне Книги рекордів Гіннеса, проїдання наявного капіталу країни. Саме цей процес лежить в основі зниження потенціалу економічного розвитку і штовхає економіку країни убік периферії світової системи.*

Нарешті, слід відзначити, що за розміром часток експорту та імпорту у ВВП країни Україна також постає як проблемна країна. У 2016 р., порівняно з 2000 р., мало місце виразне зменшення відношення експорту до ВВП – з 62,4 до 49,3%. Але відношення імпорту до ВВП не йшло по такій же траєкторії: показник 2016 р. (55,5%) майже не поступався піковому показнику 2000 р. (57,4%) і з 2005 р. мав чіткий висхідний тренд. Як наслідок, Україна за динамікою експорту та імпорту відносно ВВП *дедалі більше нагадує бідні країни з високим рівнем боргу та найменш розвинені країни світу, які мають хронічний і значний за обсягом дефіцит зовнішньої торгівлі.*

Висновки

Україна вступає в нинішню епоху кардинальних глобальних трансформацій з істотно деформованою структурою економіки, яка за період державної незалежності зазнала очевидного *структурного спрощення* та наблизилась до структурних характеристик менш розвинених країн світу.

Країна включена у процеси міжнародного виробництва та обміну на основі *асиметричної моделі*, яка зумовлює *периферійний статус національної економіки*.

Істотна *деформація структури економіки* значною мірою зумовлена існуванням завищеної частки приватного (головним чином елітарного) споживання і критично низькими рівнями інвестицій в основний капітал. Вони істотно стримують її модернізацію та розвиток, визначають консервацію економічної відсталості та низький рівень міжнародної конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция. Москва: Изд-во «Э», 2016 (оригінальне видання: Schwab, Klaus. The Forth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016).
2. IMF. Balance of Payments Statistics Yearbook and datafiles. Accessed through World Bank's Databank. World Development Indicators. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>
3. UN Comtrade database through WITS platform. Accessed through World Bank's Databank. World Development Indicators. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>
4. UNCTAD. UNCTADstat database. URL: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>
5. World Bank's Databank. World Development Indicators. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>
6. WTO. *World Trade Statistical Review 2016*. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts_e.htm
7. WTO. *World Trade Statistical Review 2017*. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts17_toc_e.htm

Аннотация

В статье, состоящей из двух частей, рассматриваются вопросы долгосрочных структурных сдвигов в экономике Украины на фоне структурных преобразований мировой экономике за последние четверть века. Выявляются основные структурные диспропорции, искривления и их причины, связанные не только с институциональными несовершенствами, но и отсутствием стратегических подходов к экономическому развитию и инновационной пассивностью. В обобщенной форме представлены основные вызовы, которые возникают для национальной экономики в контексте четвертой промышленной революции, которая разворачивается в мире. В этом контексте выявлены серьезные перекосы в политике развития науки, образования и инновационной деятельности в Украине. Сформулированы главные принципы, на которых должна строиться стратегически ориентированная политика развития страны в условиях кардинальных глобальных экономических и технологических трансформаций.

К л ю ч е в ы е с л о в а : структура экономики, структурные изменения, структурные трансформации, мировая экономика, стратегия развития, технологическое развитие, инновации, четвертая промышленная революция

Annotation

The article, which consists of two parts, discusses the issues of long-term structural shifts in the Ukrainian economy against the background of structural transformations in the world economy during the last quarter-century. The author reveals main structural disproportions, deformations and their causes, associated not only with institutional imperfections, but also with the lack of strategic approaches to economic development and innovative passivity. In a generalized form, the articles describes the main challenges that arise for a national economy in the context of the fourth industrial revolution unfolding in the world. In this context, the paper exposes the serious imbalances in the development policy of Ukraine regarding science, education and innovation. It formulates the main principles on which the strategically oriented development policy of the country should be built under the conditions of cardinal global economic and technological transformations.

K e y w o r d s: structure of the economy, structural changes, structural transformations, world economy, development strategy, technological development, innovations, the fourth industrial revolution